Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

CHET EL OLIMLARI TADQIQOTLARIDA ETNIK IDENTIKLIK MUAMMOSINING O'RGANILGANLIK HOLATI

Muyidinova Gulbahor
Navoiy davlat universiteti magistri
https://doi.org/10.5281/zenodo.23274175

Annotatsiya. Maqolada chet el olimlari tadqiqotlarida etnik identiklik muammosining o'rganilganlik holati tahlil qilinadi. Asosiy nazariy yondashuvlar (primordializm, konstruktivizm, etnosimvolizm), rivojlanish modellari (Erikson, Marsia, Finni, Kross, Umanya-Teylor), ijtimoiy identiklik va o'zini kategoriyalash nazariyalari, akkulturatsiya modellari, o'lchash yondashuvlari hamda etnik identiklikning psixologik farovonlik va diskriminatsiya bilan bog'liqligi bo'yicha empirik ma'lumotlar ko'rib chiqiladi. Rus tilidagi etnopsixologiya va postsovet hamda Markaziy Osiyo konteksti alohida yoritiladi. Sharh asosiy tendensiyalarni va yetarli o'rganilmagan masalalarni, jumladan G'arb tanlamalarining ustunligi, o'lchash muammolari va Markaziy Osiyo talabalari bo'yicha tadqiqotlar yetishmasligini aniqlaydi.
Kalit so'zlar: etnik identiklik, sharh, ijtimoiy identiklik, akkulturatsiya, identiklik rivojlanishi, o'lchash, postsovet kontekst, Markaziy Osiyo.

Abstract. The article reviews the state of research on the problem of ethnic identity in the works of foreign scholars. It analyses the main theoretical approaches (primordialism, constructivism, ethno-symbolism), developmental models (Erikson, Marcia, Phinney, Cross, Umaña-Taylor), social identity and self-categorization theories, acculturation models, approaches to measurement, and empirical findings on the links between ethnic identity, psychological well-being and discrimination. Russian-language ethnopsychology and studies of the post-Soviet and Central Asian context are considered separately. The review identifies key trends and understudied problems, including the dominance of Western samples, measurement issues and the lack of research in Central Asian student populations.
Keywords: ethnic identity, review, social identity, acculturation, identity development, measurement, post-Soviet context, Central Asia.

Аннотация. В статье анализируется состояние изучения проблемы этнической идентичности в работах зарубежных учёных. Рассматриваются основные теоретические подходы (примордиализм, конструктивизм, этносимволизм), модели развития (Эриксон, Марсиа, Финни, Кросс, Умана-Тейлор), теории социальной идентичности и самокатегоризации, модели аккультурации, подходы к измерению, а также эмпирические данные о связи этнической идентичности с психологическим благополучием и дискриминацией. Отдельно освещены русскоязычная этнопсихология и исследования постсоветского и центральноазиатского контекста. Обзор выявляет основные тенденции и недостаточно изученные проблемы, включая преобладание западных выборок, проблемы измерения и недостаток исследований на студентах Центральной Азии.

Ключевые слова: этническая идентичность, обзор, социальная идентичность, аккультурация, развитие идентичности, измерение, постсоветский контекст, Центральная Азия.

KIRISH

Etnik identiklik muammosi ijtimoiy psixologiya, etnopsixologiya, antropologiya va sotsiologiya chorrahasida joylashgan va so'nggi o'n yilliklarda eng ko'p o'rganilgan mavzulardan biriga aylangan. Globallashuv, migratsiya, ko'p madaniyatli jamiyatlarning kengayishi va millatlararo munosabatlarning murakkablashuvi bu mavzuga qiziqishni kuchaytirdi. Etnik identiklik shaxsning o'zini ma'lum bir etnik guruhga mansub deb anglashi, bu mansublikka munosabati hamda guruh madaniyati, tili va qadriyatlari bilan bog'liqligi sifatida tushuniladi. U yoshlarning o'zini baholashi, ijtimoiy moslashuvi, ruhiy salomatligi va boshqa guruhlarga munosabatiga ta'sir qiluvchi omil sifatida ko'rib chiqiladi. Shu sababli etnik identiklik bo'yicha tadqiqotlar nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega: ular ta'lim, ijtimoiy siyosat va millatlararo bag'rikenglikni rivojlantirish dasturlarining asosini tashkil qiladi.

Chet el adabiyotida etnik identiklik bo'yicha tadqiqotlar juda keng, ammo bir-biridan farq qiluvchi yondashuvlar asosida olib borilgan. Bir tomondan, etnik mansublikni tarixiy va madaniy «berilgan» deb hisoblovchi va uni ijtimoiy chegaralar orqali tushuntiruvchi sotsiologik va antropologik nazariyalar mavjud. Ikkinchi tomondan, psixologiyada identiklikning shaxs ichida qanday rivojlanishi, uning o'lchanishi va ruhiy holat bilan bog'liqligi o'rganiladi. Uchinchi tomondan, ijtimoiy identiklik va akkulturatsiya nazariyalari etnik identiklikni guruhlararo munosabatlar va madaniyatlar aloqasi kontekstida tushuntiradi. Shuningdek, rus tilidagi etnopsixologiya va postsovet makonidagi tadqiqotlar o'ziga xos an'anani tashkil etadi.

Ushbu maqolaning maqsadi chet el olimlari tadqiqotlarida etnik identiklik muammosining o'rganilganlik holatini tahlil qilish, asosiy nazariy yondashuvlar, o'lchash usullari va empirik natijalarni umumlashtirish hamda yetarli o'rganilmagan masalalarni aniqlashdan iborat. Vazifalar: (1) etnik identiklik tushunchasining nazariy talqinlarini ko'rib chiqish; (2) identiklik rivojlanishi modellarini tahlil qilish; (3) ijtimoiy identiklik va akkulturatsiya nazariyalarini yoritish; (4) o'lchash yondashuvlarini umumlashtirish; (5) etnik identiklikning farovonlik va diskriminatsiya bilan bog'liqligi bo'yicha ma'lumotlarni tahlil qilish; (6) postsovet va Markaziy Osiyo kontekstidagi tadqiqotlar holatini baholash. Sharh ushbu mavzudagi asosiy va keng tan olingan ishlarga tayanadi va tizimli (sistematik) qidiruv hisoblanmaydi; shu sababli tanlangan manbalar mavzuning markaziy yo'nalishlarini aks ettiradi, lekin barcha nashrlarni qamrab olmaydi.

1. ETNIK IDENTIKLIK TUSHUNCHASINING NAZARIY TALQINLARI

Etnik identiklikni tushuntirishdagi dastlabki bahs etnik mansublikning tabiati haqidagi qarashlar bilan bog'liq. Primordial yondashuv tarafdorlari etnik bog'lanishlarni qarindoshlik, til, din, hudud va urf-odat kabi «berilgan» ijtimoiy borliq bilan bog'liq, insonda chuqur ildiz otgan his-tuyg'ular deb hisoblaydi. Geertzning ishlarida primordial bog'lanishlar odamlar uchun deyarli majburiy va tushuntirib bo'lmaydigan kuchga ega, shu sababli ular yangi mustaqil davlatlarda siyosiy hayotga kuchli ta'sir qiladi [2]. Bunga qarshi konstruktivistik yondashuv etnik mansublikni qat'iy tug'ma xususiyat emas, ijtimoiy muloqotda yaratiladigan va o'zgaruvchan hodisa deb biladi. Bart etnik guruhlarni ularning madaniy mazmuni emas, balki guruhlar o'rtasidagi ijtimoiy chegaralar belgilashini ta'kidlagan: madaniyat

o'zgarsa ham, chegara muloqot jarayonida saqlanib qolishi mumkin [1]. Bu nuqtai nazar etnik identiklikni kontekstga bog'liq va vaziyatga qarab o'zgaruvchan deb tushunishga yo'l ochgan.

Etnosimvolizm yondashuvi primordializm va konstruktivizm o'rtasidagi pozitsiyani egallaydi. Smit etnik birliklarning davomiyligini umumiy mifologiya, xotira, qadriyatlar va ramzlarning saqlanib kelishi bilan bog'laydi va zamonaviy millatlar ko'pincha oldingi etnik asoslar ustida shakllanganini ko'rsatadi [3]. Brubeyker esa «guruhchilik» deb atagan yondashuvni tanqid qiladi: etnik guruhlarni bir butun, bir xil manfaatli subyektlar sifatida ko'rish tadqiqotchining xatosi bo'lib, aslida etniklik odamlar tomonidan kategoriya sifatida ishlatiladigan, vaziyatga qarab faollashuvchi hodisadir [4]. Bu tanqid etnik identiklikni individual darajada, ya'ni odamlar o'z mansubligini qanday anglashi va qanday qo'llashi bo'yicha o'rganishga alohida ahamiyat berdi.

Rus tilidagi ilmiy an'anada etnik identiklikni etnos nazariyasi bilan bog'lab tushuniladi. Bromley etnosni madaniyat va psixikaning umumiy barqaror belgilariga ega hamda o'z birligini anglaydigan (etnik o'z-o'zini anglash, umumiy nom) odamlar jamoasi sifatida ta'riflaydi [5]. Stefanenko etnopsixologiyada etnik identiklikni ijtimoiy identiklikning tarkibiy qismi sifatida ko'rib, uning bilish (o'z guruhi haqidagi bilim va tasavvurlar), hissiy (guruhga baho va munosabat) hamda xulq-atvor jihatlarini ajratadi [6]. Soldatova etnik identiklikning turli holatlarini, etnik nigilizm va indifferentlikdan boshlab me'yoriy ijobiy identiklik orqali etnoegoizm va etnofanatizmgacha bo'lgan shkala bo'yicha tasniflaydi va ijobiy identiklikni millatlararo bag'rikenglik bilan bog'laydi [7]. Bu tasnif ayniqsa millatlararo munosabatlar psixologiyasida va postsovet makonidagi tadqiqotlarda keng qo'llaniladi.

2. IDENTIKLIK RIVOJLANISHI MODELLARI

Psixologiyada etnik identiklik tadqiqotlarining asosi Eriksonning identiklik nazariyasi hisoblanadi. Erikson identiklikni shaxsning o'zligi va ijtimoiy mansubligi haqidagi barqaror hissi sifatida talqin qilib, uning shakllanishini o'smirlik va erta yoshlik davrining markaziy vazifasi, ya'ni inqiroz va uni hal etish jarayoni deb hisoblagan [8]. Marsia Erikson g'oyalarini empirik tekshirish uchun identiklik maqomlarini taklif etdi: shaxsning identiklik bo'yicha izlanishi (exploration) va majburiyat olishi (commitment) darajasiga qarab to'rt maqom ajratiladi: diffuziya, oldindan qabul qilish (foreklozura), moratoriy va erishilgan identiklik [9]. Bu ikki o'lchov keyinchalik etnik identiklikni o'rganishda ham asosiy tushunchalarga aylandi.

Finni Erikson va Marsia g'oyalarini etnik identiklikka qo'llab, ozchilik guruhlari o'smirlari uchun uch bosqichli modelni taklif etdi: etnik mansublikni o'ylamagan (tekshirilmagan) bosqich, izlanish yoki moratoriy bosqichi va erishilgan etnik identiklik bosqichi [10]. Uning etnik identiklikni tadqiq qilgan ishlar sharhida etnik identiklik asosan o'smirlik va yoshlikda eng faol rivojlanishi, uning tarkibiy qismlari (o'z-o'zini tutish, bog'lanish, izlanish, madaniy amaliyotlarda ishtirok) va ijtimoiy kontekstga bog'liqligi ko'rsatilgan [11]. Shu bilan birga Kross AQShdagi afro-amerikaliklar misolida identiklik o'zgarishining bosqichli modelini (nigressensiya) ishlab chiqdi: u identiklikning boshlang'ich holatidan, turtki bo'lgan voqeadan keyingi izlanish va shu orqali yangi, qabul qilingan identiklikka o'tishini tasvirlaydi [12].

Yaqin yillarda Umanya-Teylor va hamkasblari etnik va irqiy identiklikning rivojlanishini birlashtirilgan tarzda talqin qildilar: ularning modelida identiklik jarayoni (izlanish, hal etish va ijobiy baholash) va identiklik mazmuni (masalan, guruhning ahamiyati) ajratiladi, hamda bu jarayon ijtimoiy kontekst va rivojlanish bosqichiga bog'liq holda ko'riladi [13]. Bu model avvalgi bosqichli modellardan

farqli ravishda identiklikni chiziqli emas, balki o'zgaruvchan, kontekstga javob beruvchi jarayon sifatida tushunishga imkon beradi va turli yosh guruhlari hamda madaniyatlarda qo'llanilishi osonroq.

3. ETNIK IDENTIKLIKNI O'LCHASH YONDASHUVLARI

Etnik identiklikni o'lchash tadqiqotlarning muhim yo'nalishi bo'lib, bu sohada eng keng tarqalgan asbob Finnining Ko'p guruhli etnik identiklik o'lchovidir (MEIM) [14]. U turli etnik guruhlarda qo'llash uchun yaratilgan bo'lib, etnik identiklikning izlanish va bog'lanish (mansublik va guruhga ijobiy munosabat) tarkibiy qismlarini o'lchaydi. Keyinchalik Finni va Ong o'lchovning qayta ko'rib chiqilgan qisqa variantini (MEIM-R) taklif etdilar; unda ikki o'lchov, ya'ni izlanish va majburiyat saqlanib, band soni qisqartirilgan [15]. Bu o'lchovlar turli madaniyat va guruhlarda keng sinalgan, shu sababli taqqoslama tadqiqotlar uchun qulay hisoblanadi.

Boshqa yondashuvlar etnik identiklikning ko'proq o'lchovlarini hisobga oladi. Sellers va hamkasblari irqiy identiklikning ko'p o'lchovli modelini taklif etdilar: u identiklikning xotira va hayotdagi ahamiyati (salience), shaxs uchun markaziylik (centrality), guruhga shaxsiy va ommaviy baho (regard) hamda dunyoqarashga oid ideologiyalarni ajratadi [16]. Bunday yondashuv identiklik darajasi bilan birga uning mazmuni va ahamiyatini ham baholashga imkon beradi. Shuningdek, sifat usullari (chuqur intervyu, fokus-guruh, narrativ tahlil) identiklikning tajribaviy jihatlarini, odamlar o'z mansubligini qanday ifodalashini ochib beradi. Aralash usullar, ya'ni miqdoriy va sifat yondashuvlarni birlashtirish esa so'nggi yillarda tobora ko'proq qo'llanilmoqda.

O'lchash sohasidagi muhim muammo o'lchovlarning turli madaniyat va tillarda ekvivalentligidir. Bir madaniyatda ishlab chiqilgan o'lchov boshqasida bir xil ma'noga ega bo'lishi (o'lchov invariantligi) avtomatik kafolatlanmaydi: band tarjimasi, atamalarning madaniy mazmuni va javob berish uslublari natijalarga ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli xalqaro asboblardan foydalanganda tarjima va qayta tarjima, ekspert baholash, pilot sinov va faktor tuzilmasini tekshirish zarur deb hisoblanadi. Bundan tashqari, etnik identiklik ko'p qirrali hodisa bo'lgani uchun faqat umumiy ball bilan cheklanish uning mazmuniy jihatlarini yashirishi mumkin, shu sababli tadqiqotchilar tobora ko'proq izlanish va bog'lanish tarkibiy qismlarini alohida tahlil qilishni tavsiya etadi.

Asosiy yondashuvlar 1-jadvalda umumlashtirilgan. Jadvaldan ko'rinadiki, yondashuvlar turli savollarga javob beradi: sotsiologik nazariyalar etnik guruhlarning tabiati va chegaralarini, rivojlanish modellari identiklikning shaxs ichida shakllanishini, ijtimoiy identiklik va akkulturatsiya nazariyalari esa guruhlararo va madaniyatlararo munosabatlarni tushuntiradi. Bu yondashuvlar bir-birini inkor etmaydi, aksincha, to'liq tasvir uchun ularni birgalikda ko'rish maqsadga muvofiq.

1-jadval. Etnik identiklikni o'rganishning asosiy yondashuvlari

Yondashuv	Asosiy vakillar	Asosiy g'oya
Primordializm	Geertz [2]	Etnik bog'lanishlar «berilgan» va chuqur his-tuyg'ularga asoslangan
Konstruktivizm, chegaralar	Bart [1], Brubeyker [4]	Etniklik ijtimoiy muloqotda yaratiladi, chegaralar va kategoriyalar muhim
Rivojlanish modellari	Erikson [8], Marsia [9], Finni [10], Kross [12]	Identiklik izlanish va majburiyat orqali bosqichma-bosqich shakllanadi

Ijtimoiy identiklik	Tajfel va Terner [17], Terner [18]	Guruhga mansublik o'zlikning bir qismi, ijobiy guruh obrazi sari intilish
Akkulturatsiya	Berri [20, 21]	Madaniyatlar aloqasida identiklik strategiyalari: integratsiya, assimilyatsiya va boshqalar
Rus etnopsixologiyasi	Bromley [5], Stefanenko [6], Soldatova [7]	Etnos nazariyasi, identiklikning tarkibi va turlari, millatlararo bag'rikenglik

4. IJTIMOIY IDENTIKLIK VA GURUHLARARO MUNOSABATLAR

Etnik identiklik tadqiqotlarida ijtimoiy identiklik nazariyasi alohida o'rin tutadi. Tajfel va Terner shaxsning o'zligi qisman u mansub bo'lgan ijtimoiy guruhlar bilan belgilanishini, odamlar o'z guruhini boshqa guruhlar bilan taqqoslab, ijobiy ijtimoiy identiklikka intilishini va buning natijasida guruhlararo tafovutlarni ajratib ko'rsatishini ko'rsatdilar [17]. Terner va hamkasblari o'zini kategoriyalash nazariyasida esa shaxs vaziyatga qarab o'zini individual yoki guruh a'zosi sifatida kategoriyalashini, ya'ni ijtimoiy identiklik vaziyatga bog'liq holda faollashishini ta'kidladilar [18]. Bu g'oya etnik identiklikning kontekstga bog'liqligini tushuntirishga yordam beradi: etnik mansublik guruhlararo taqqoslash yuzaga kelgan vaziyatlarda yaqqol namoyon bo'ladi.

Brewer optimal ajralib turish nazariyasini taklif etdi: odamlarda bir vaqtning o'zida guruhga qo'shilish (o'xshashlik) va boshqalardan ajralib turish ehtiyojlari mavjud, shu sababli ular o'zlari uchun optimal bo'lgan, ya'ni na juda katta, na juda kichik guruhga mansublikni afzal ko'radi [19]. Bu nazariya ozchilik guruhlari vakillarining o'z etnik identiklikni saqlashga intilishini ham, katta guruh ichida o'z o'rnini topishga harakat qilishini ham tushuntiradi. Ijtimoiy identiklik yondashuvi etnik identiklikning guruhlararo munosabatlarga, jumladan bag'rikenglik va tarafkashlikka ta'sirini o'rganishga asos bo'ldi; tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'z guruhiga ijobiy bog'lanish o'z-o'zidan boshqa guruhlarga salbiy munosabat bilan bog'liq emas, uning oqibati ko'p jihatdan guruhlararo kontekst va identiklik mazmuniga bog'liq.

5. AKKULTURATSIYA YONDASHUVLARI

Ko'p madaniyatli muhitda etnik identiklik akkulturatsiya, ya'ni turli madaniyat vakillari uzluksiz aloqasi natijasida yuz beradigan o'zgarishlar bilan chambarchas o'rganiladi. Berri modeli ikkita asosiy savolga asoslanadi: shaxs o'z madaniy merosini saqlashni qanchalik muhim deb biladi va boshqa guruhlar bilan aloqani qanchalik muhim deb biladi. Javoblar kombinatsiyasi to'rt strategiyani beradi: integratsiya, assimilyatsiya, separatsiya va marginallashuv [20]. Bu model etnik identiklikni bir o'lchovli, ya'ni madaniyatni yo'qotish yoki saqlash shkalasi sifatida emas, ikki o'lchovli, o'z madaniyati va yangi madaniyatga bog'lanish mustaqil o'lchanishi mumkin bo'lgan hodisa sifatida ko'rishga imkon berdi.

Berri va hamkasblarining ko'p mamlakatlarda o'tkazilgan keng ko'lamli tadqiqotida immigrant yoshlar akkulturatsiya profillari bo'yicha guruhlarga ajratilgan (integratsiya, etnik, milliy va diffuz profillar), integratsiya profili odatda yaxshiroq psixologik va ijtimoiy-madaniy moslashuv bilan, diffuz profil esa eng past moslashuv bilan bog'liq ekani aniqlangan [21]. Nguyen va Benet-Martines meta-tahlilida bikulturalizm, ya'ni ikki madaniyatga ham bog'lanish, psixologik va ijtimoiy-madaniy

moslashuv bilan ijobiy bog'liqligi ko'rsatilgan [22]. Shu bilan birga akkulturatsiya modellari asosan immigrantlar misolida ishlab chiqilgani sababli, ularni mahalliy ko'p millatli jamiyatlarga (ya'ni, ozchilik guruhi o'z tarixiy hududida yashaganda) qo'llashda ehtiyot bo'lish va kontekstga moslashtirish zarurligi qayd etiladi.

6. ETNIK IDENTIKLIK, PSIXOLOGIK FAROVONLIK VA DISKRIMINATSIYA

Chet el tadqiqotlarining katta qismi etnik identiklikning psixologik farovonlik bilan bog'liqligini o'rganadi. Smit va Silva meta-tahlilida rangli tanli odamlar orasida etnik identiklik farovonlikning turli ko'rsatkichlari (o'zini baholash, hayotdan qoniqish, optimizm va boshqalar) bilan ijobiy bog'liqligi aniqlangan [23]. Rivas-Drayk va hamkasblari o'smirlarda etnik-irqiy identiklikning (izlanish, hal etish, ijobiy baholash) psixologik, akademik va salomatlik natijalari bilan bog'liqligini sharh qilib, identiklikning ijobiy tarkibiy qismlari ko'pincha yaxshi moslashuv bilan, shuningdek ayrim hollarda diskriminatsiya ta'sirini yumshatishi bilan bog'liq ekanini ko'rsatdilar [24]. Biroq natijalar har doim bir xil emas: identiklikning himoya vazifasi guruh, kontekst va diskriminatsiya turiga bog'liq bo'lishi mumkin.

Diskriminatsiya omili etnik identiklik tadqiqotlarida alohida o'rin tutadi. Paskoe va Smart Richman meta-tahlili qabul qilingan diskriminatsiya salomatlikning yomonlashuvi, ham ruhiy, ham jismoniy, bilan bog'liqligini ko'rsatgan [25]. Diskriminatsiya tajribasi etnik identiklikni kuchaytirishi (guruhga yaqinlashish) yoki aksincha, uni yashirishga olib kelishi mumkin; shu sababli identiklik bilan diskriminatsiya o'rtasidagi bog'liqlikni bir yo'nalishli emas, o'zaro ta'sir sifatida ko'rish kerak. Bu sohadagi tadqiqotlar ko'p hollarda AQSh va G'arbiy Yevropada ozchilik va immigrant guruhlari misolida o'tkazilgan, ularning natijalarini boshqa kontekstlarga umumlashtirish ehtiyotkorlikni talab qiladi.

7. POSTSOVET VA MARKAZIY OSIYO KONTEKSTI

Postsovet makonida etnik identiklik masalasi SSSR parchalanishidan keyingi yangi mustaqil davlatlarning shakllanishi bilan bog'liq holda o'rganilgan. Laitin Rossiyadan tashqarida yashayotgan rusiyzabon aholi misolida identiklikning o'zgaruvchan, siyosiy va madaniy sharoitga bog'liq ekanini ko'rsatib, til va fuqarolik tanlovlari identiklik shakllanishida hal qiluvchi bo'lishi mumkinligini ta'kidlagan [26]. Roy Markaziy Osiyoda sovet davrida millatlar va chegaralarning shakllantirilishi hamda mustaqillikdan keyingi milliy identiklik jarayonlarini tahlil qilgan [27]. Bu ishlar asosan siyosiy-tarixiy yo'nalishga ega bo'lib, identiklikning kontekstual va qurilgan xususiyatini ochib beradi.

Markaziy Osiyo talabalari va yoshlari etnik identiklikning shaxsiy psixologik jihatlarini (izlanish, bog'lanish, akkulturatsiya yo'nalishlari va farovonlik bilan bog'liqlik) o'rganuvchi xorijiy empirik tadqiqotlar nisbatan kam ko'rinadi. Mavjud xorijiy ishlarning aksariyati AQSh, Kanada va G'arbiy Yevropa tanlamalariga tayanadi. Rus tilidagi etnopsixologiya [6, 7] esa nazariy va amaliy jihatdan postsovet muhitiga yaqin, ammo uning ko'plab ishlari asosan Rossiya sharoitiga qaratilgan va xalqaro tan olingan o'lchovlar bilan taqqoslanmagan. Shu sababli Markaziy Osiyo, jumladan O'zbekiston, sharoitida etnik identiklikni xalqaro asboblar bilan o'lchash va mahalliy kontekstda talqin qilish ilmiy bo'shliqdir.

8. ASOSIY TENDENSIYALAR VA YETARLI O'RGANILMAGAN MASALALAR

Tahlil qilingan ishlar asosida chet el tadqiqotlarining bir nechta umumiy tendensiyasini ajratish mumkin. Birinchidan, etnik identiklik tobora ko'p o'lchovli va kontekstga bog'liq hodisa sifatida tushunilmoqda: rivojlanishning bosqichli modellaridan jarayon va mazmun ajratiladigan integratsiyalashgan modellarga o'tish kuzatiladi [13]. Ikkinchidan, o'lchash sohasida MEIM kabi umumiy asboblar ustun bo'lib qolmoqda, ammo ularning turli madaniyatlarda ekvivalentligi doimiy muhokama predmeti. Uchinchidan, etnik identiklik tobora ko'proq farovonlik, ta'lim natijalari va diskriminatsiya bilan bog'liq holda o'rganilmoqda [23–25]. To'rtinchidan, akkulturatsiya va ijtimoiy identiklik nazariyalari etnik identiklikni guruhlararo munosabatlar kontekstida tushuntirishda asosiy vosita bo'lib qoldi [17, 20].

Guruhlararo muloqot nazariyasi etnik identiklik tadqiqotlarida muhim qo'shimcha yo'nalish bo'lib qolmoqda. Pettigryu va Tropp meta-tahlilida turli guruh vakillari o'rtasidagi muloqot, ayniqsa teng maqom, umumiy maqsad va institutsional qo'llab-quvvatlash sharoitida, odatda tarafkashlikni kamaytirishi ko'rsatilgan [29]. Bu natija ko'p millatli talabalar muhiti uchun ayniqsa ahamiyatli, chunki universitet teng sharoitda muloqot va hamkorlik uchun tabiiy imkoniyat yaratadi. Etnik identiklik tadqiqotlari esa muloqotning identiklik ustidagi ta'sirini ham o'rganadi: boshqa guruh vakillari bilan ijobiy tajriba o'z guruhiga bog'lanishni kamaytirmasdan, uni ochiqroq va moslashuvchan qilishi mumkin. Biroq bu bog'liqliklarni turli madaniy kontekstlarda, jumladan Markaziy Osiyoda, empirik tekshirish zarur.

Shu bilan birga bir qator muammolar yetarli o'rganilmagan. Birinchidan, psixologik tadqiqotlarning katta qismi Genrix va hamkasblari «WEIRD» deb atagan (G'arbiy, ma'lumotli, sanoati rivojlangan, boy va demokratik) jamiyatlar tanlamalariga tayanadi, bu esa natijalarni universal deb hisoblash xavfini tug'diradi [28]. Ikkinchidan, asosan immigrant va ozchilik guruhlari o'rganilgan, o'z tarixiy hududida yashayotgan va ko'p millatli muhitda yashayotgan guruhlar kamroq e'tibor olgan. Uchinchidan, uzunlamasiga tadqiqotlar, ya'ni identiklikning vaqt davomidagi o'zgarishini kuzatish, kesma tadqiqotlarga nisbatan kam. To'rtinchidan, raqamli muhit va ijtimoiy tarmoqlarning identiklik shakllanishiga ta'siri endi o'rganilmoqda. Beshinchidan, etnik identiklikning boshqa identiklik turlari (fuqarolik, diniy, gender, kasbiy) bilan kesishuvi ko'proq chuqurroq o'rganishni talab qiladi. Oltinchidan, Markaziy Osiyo talabalari misolida xalqaro asboblar yordamida o'tkazilgan empirik tadqiqotlar yetishmaydi.

XULOSA

Chet el olimlari tadqiqotlarida etnik identiklik muammosi keng va ko'p yo'nalishli tarzda o'rganilgan. Sotsiologik va antropologik nazariyalar etnik mansublikning tabiati va chegaralarini, rivojlanish modellari identiklikning shaxs ichida shakllanishini, ijtimoiy identiklik va akkulturatsiya nazariyalari guruhlararo va madaniyatlararo munosabatlarni tushuntiradi. O'lchash sohasida Finni asboblari eng keng tarqalgan, empirik tadqiqotlar esa etnik identiklikning psixologik farovonlik bilan ijobiy, diskriminatsiya bilan murakkab, o'zaro ta'sirli bog'liqligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga sohadagi tadqiqotlar asosan G'arb tanlamalariga va immigrant guruhlariga tayanadi, Markaziy Osiyo, jumladan O'zbekiston talabalari misolida esa empirik tadqiqotlar yetarli emas. Bu holat etnik identiklik shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini mahalliy ko'p millatli muhitda xalqaro tan olingan asboblar va nazariyalar asosida o'rganish ilmiy jihatdan dolzarb ekanini ko'rsatadi.

Kelgusi tadqiqotlarda MEIM-R va akkulturatsiya so'rovnomalarini mahalliy tillarga moslashtirish, uzunlamasiga dizaynlar va aralash usullardan foydalanish hamda identiklikni oila, til va millatlararo muloqot omillari bilan bog'lab o'rganish tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR

1. Barth F. (ed.). Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference. Boston: Little, Brown and Company, 1969.
2. Geertz C. The integrative revolution: Primordial sentiments and civil politics in the new states // Geertz C. (ed.). Old Societies and New States. New York: Free Press, 1963. P. 105–157.
3. Smith A.D. The Ethnic Origins of Nations. Oxford: Blackwell, 1986.
4. Brubaker R. Ethnicity without Groups. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004.
5. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. Москва: Наука, 1983.
6. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. Москва: Институт психологии РАН, Академический проект, 1999.
7. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряжённости. Москва: Смысл, 1998.
8. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. New York: W.W. Norton, 1968.
9. Marcia J.E. Development and validation of ego-identity status // Journal of Personality and Social Psychology. 1966. Vol. 3, No. 5. P. 551–558.
10. Phinney J.S. Stages of ethnic identity development in minority group adolescents // Journal of Early Adolescence. 1989. Vol. 9, No. 1–2. P. 34–49.
11. Phinney J.S. Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research // Psychological Bulletin. 1990. Vol. 108, No. 3. P. 499–514.
12. Cross W.E. Shades of Black: Diversity in African-American Identity. Philadelphia: Temple University Press, 1991.
13. Umaña-Taylor A.J., Quintana S.M., Lee R.M. et al. Ethnic and racial identity during adolescence and into young adulthood: An integrated conceptualization // Child Development. 2014. Vol. 85, No. 1. P. 21–39.
14. Phinney J.S. The Multigroup Ethnic Identity Measure: A new scale for use with diverse groups // Journal of Adolescent Research. 1992. Vol. 7, No. 2. P. 156–176.
15. Phinney J.S., Ong A.D. Conceptualization and measurement of ethnic identity: Current status and future directions // Journal of Counseling Psychology. 2007. Vol. 54, No. 3. P. 271–281.
16. Sellers R.M., Smith M.A., Shelton J.N., Rowley S.A.J., Chavous T.M. Multidimensional model of racial identity: A reconceptualization of African American racial identity // Personality and Social Psychology Review. 1998. Vol. 2, No. 1. P. 18–39.
17. Tajfel H., Turner J.C. An integrative theory of intergroup conflict // Austin W.G., Worchel S. (eds). The Social Psychology of Intergroup Relations. Monterey, CA: Brooks/Cole, 1979. P. 33–47.
18. Turner J.C., Hogg M.A., Oakes P.J., Reicher S.D., Wetherell M.S. Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory. Oxford: Blackwell, 1987.
19. Brewer M.B. The social self: On being the same and different at the same time // Personality and Social Psychology Bulletin. 1991. Vol. 17, No. 5. P. 475–482.
20. Berry J.W. Immigration, acculturation, and adaptation // Applied Psychology: An International Review. 1997. Vol. 46, No. 1. P. 5–34.

21. Berry J.W., Phinney J.S., Sam D.L., Vedder P. Immigrant youth: Acculturation, identity, and adaptation // Applied Psychology: An International Review. 2006. Vol. 55, No. 3. P. 303–332.
22. Nguyen A.-M.D., Benet-Martínez V. Biculturalism and adjustment: A meta-analysis // Journal of Cross-Cultural Psychology. 2013. Vol. 44, No. 1. P. 122–159.
23. Smith T.B., Silva L. Ethnic identity and personal well-being of people of color: A meta-analysis // Journal of Counseling Psychology. 2011. Vol. 58, No. 1. P. 42–60.
24. Rivas-Drake D., Seaton E.K., Markstrom C. et al. Ethnic and racial identity in adolescence: Implications for psychosocial, academic, and health outcomes // Child Development. 2014. Vol. 85, No. 1. P. 40–57.
25. Pascoe E.A., Smart Richman L. Perceived discrimination and health: A meta-analytic review // Psychological Bulletin. 2009. Vol. 135, No. 4. P. 531–554.
26. Laitin D.D. Identity in Formation: The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1998.
27. Roy O. The New Central Asia: The Creation of Nations. London: I.B. Tauris, 2000.
28. Henrich J., Heine S.J., Norenzayan A. The weirdest people in the world? // Behavioral and Brain Sciences. 2010. Vol. 33, No. 2–3. P. 61–83.
29. Pettigrew T.F., Tropp L.R. A meta-analytic test of intergroup contact theory // Journal of Personality and Social Psychology. 2006. Vol. 90, No. 5. P. 751–783.